

Чәфәр ГИЈАСИ,  
ме'марлыг доктору, АМЕА-нын мухбир узву

# Игдыр сојгырым абидәси



Башда Русија олмагла, Европа Христиан дәвләтләринин Османлы дәвләтинә гаршы тәчавүзләри күчләндикчә, бу дәвләт ичиндә јашајан ермәниләр јүз илләр боју ичләриндә сахладылары түрк-мүсәлман дүшмәнчилијини үзә чыхардылар. Түрк ордусу Русија илә савашаркән, чәб-һә архасында русларын, инкилисләрин, франсызларын кизлинчә силаһландырдылары ермәни дәстәләри түрк кәндләрини гылынчдан кечириб шәһәрләрә салдырдылар. Саваш дурумунда олан дәвләт ичәрисиндә баш галдырмыш ермәни хәјанәтинин гаршысыны алмаг үчүн Османлы дәвләтинин вердији әрнамәјә әсасән, 24 апрел 1915-чи ил тарихдә динч халга гаршы көрүлмәмиш вәһшиликләр төрәдән ермәни гулдур башчыларынын һәбс едилмәси, ермәни дәрнәкләринин гападылмасы вә фәалијјәтләринин дајандырылмасы үчүн тәдбирләр көрүлмәјә башланды. Һәмин күнү “кеносид күнү” е'лан едән ермәниләр, 80 илдән чохдур ки, дүңја топлумуну алдадараг түркләрә гаршы кениш вә системли фәалијјәт көстәрирләр.

Әслиндә о тарихдә ермәниләр Русија, Инкилтәрә, Франса кими империалист дәвләтләринә архаланараг вә Османлы дәвләтинин зәифләмәсиндән истифадә едәрәк, Түркијә, Гафгаз вә Иран әразиләриндә түрк вә дикәр мүсәлманлар гаршы әсл сојгырым сијасәти јеритмишләр. Ермәни силаһлы гулдур дәстәләри гыса заманда Анадолуда бир милјондан артыг мүсәлман-түрк халгыны, Азәрбајчан вә

Гафгазларда исә он минләрлә мә'сум силаһсыз халгы чәшидли ишкәнчәләрлә, шәһәрләрдә чәмәләрә, кәндләрдә исә бөјүк биналара долдуруб дири-дири јандырмагла, дәрин гујулара атмагла, гадын вә ушаглары күләбаран етмәклә гәглә јетирирдишләр. Инди Түркијә кәндләриндә археологларын үзә чыхардығы тошгу мәзарлар ермәни вәһшилијини сүбүт етмәкләдир.

Инсанлыгдан узаг белә гәддарлыгда ермәниләрин мәгсәди чохлуғда олан јерли мүсәлман-түрк халгыны мәһв едәрәк, ермәни тарихчиләринин ујдурдуғлары “Бөјүк Ермәнистан” дәвләти гурмагды.

1915-1920-чи ил олајларыны сахталапдыран ермәниләр, илләрдир ки, индики Ермәнистан вә онун әтрафында “сојгырым абидәләри” јүксәлтмәкләдирләр. Европа, Америка, һәтта бә'зи мүсәлман өлкәләриндә тикдикләри белә “абидәләрин” сајы ијирмидән чохдур. Онларын түркләрә вә башга мүсәлманлар гаршы јүрүтдүјү вәһшиликләр (Вандан Хочалыјадәк) исә, һеч бир абидәдә өз ифадәсини тапмамышды. Игдыр абидәси бу бахымдан биринчидир.

Игдыр шәһәринин шәргиндә, јәни Азәрбајчан, Иран вә Ермәнистандан кәлән јолларын говшағында абидә үчүн јер сечилди. Учбучаг бичимли әрази елә сечилиб ки, фонда Ағры дағы композисијаја дахил олур. Бәллидир ки, бир чох түрк торпаглары кими, бу мүгәддәс даға да ермәниләрин иддиасы вар вә ону Арарат ады илә дәвләт кәрбләринә салмышлар.

Парка чеврилмиш үчбучаг эразинин мәркәзи нөгтәсиндә диаметри 32, һүндүрлүҗү 7,2 метр олан сүн'и тәпә жүксәлир. Көкү гәдим курган ән'әнәсиндән кәлән бу тәпәнин ортасында ермәниләрин гәтл етдиҗи динч әһалинин рәмзи сәрдабәси јерләшир. Даирә планлы (радиус 7,2 м) бу јерләшмә һәм дә тәпә ичәрисиндәки соҗгырым музејинин мәркәзи салонудур. Бурада ермәни вәһшиликләри сәнәд вә экспонатларла сәркиләнир. Салондан узанан дәһлизә јанлардан музеј отаглары бирләшир.

Музејин кириш гапысы түрк Сәлчуг ме'марлык ән'әнәләринә хас олан баштағ шәклиндәдир. Баштағын мөкан һәллиндә Османлы чаме меһрабларынын пилләли композисијасына бәнзәрлик вар. Бу јолла баштағын мүгәддәс бир мөкана ачылмасы вурғуланыр. Музејә кириш гапысы чеврәсинин гара вә сумағы рәнкли гранит лөвһәләрлә үзләнмәсиндә, музејин сајча аз вә олдугча дар пәнчәрәләриндә соҗгырымның ағырлығы вә фачиәси әкс олунмушдур.

Бәллидир ки, түрк ордусу јалһыз индики Түркијә Республикасында јашајан мүсәлманлары дејил, еләчә дә 1918-чи илдә Гафгаз мүсәлманларыны да ермәниләрин јүрүтдүҗү соҗгырымдан гуртармыш, Күнәј Азәрбајчанын Хој, Урмија вә Тәбриз шәһәрләриндә ермәни вәһшилијинин гаршысыны алмышдыр.

Сүн'и тәпә-курганын үзәриндәки 36 метрдән уча гылынч топасы түрк ордусунун шәрәфинә, онун шәһид вә гәзиләринин әзиз хатирәсинә жүксәлдилмишдир. Гылынчларын сајы бешдир. Онлар планда бешбучағлы улдуз бичиминдәдир. Бу улдузун һәр учундан бир түрк гылынчы жүксәлир вә онларын учлары јухарыда бирләшиб бүтөвләшир.

Оғуз түркләринин әскәр, забит мөзар дашлары үзәриндә гылынч рәсмләринин јонулмасы тарихи фактдыр. Бу күн Османлы императорлуғунун тарихи јерләриндә вә Азәрбајчан эразисиндә үзәри гылынч рәсми баш дашлары олан мөзарларла раст кәлинир. Бу тарихи ән'әнәни инкишаф етдирәрәк, Игдыр абидәсиндә гылынч рәсмләрини түрк гылынч фигурлары илә әвәз етдик. Беш бөјүк гылынчын әјри учлары јухарыда бирләшәрәк күнбәзә чеврилир. Бу јолла гылынч топасы Сәлчуг түрбәләринә бәнзәрјән бичим вә силует алмышдыр.

Түрк-оғуз елләринин хатирә ме'марлығында султанларын, ханларын, бәјләрин вә гәһрәманларын мөзары үстүндә гүлләјә бәнзәрјән түрбәләр заман вә мөканча кениш јајылмышды. Сәлчуг түрбәләри икигатлы- јералты сәрдабә вә јерүстү гүллә кими тикилмишдир. Игдыр соҗгырым абидәси икигатлыдыр. Алт гат сүн'и тәпә ичәрисиндә олан сәрдабә-музеј салонудур. Үст гат исә беш гылынч фигуру - нун јаратдығы фәзалы уча гүлләдир.

Беләчә, Игдыр соҗгырым абидәсинин ме'марлык мөкан бичиминдә тарихин ән гәдим чағларындан кәлән түрк хатирә ме'марлығынын үч бөјүк ән'әнәси курган, сәлчуглу түрбәси вә тәсвири баш дашлары ән'әнәләрини бирләшидириб јени мөвзуја вә чағдаш ме'марлык иншаат тәләбәләринә ујғун композисија јарадылмасына чәһд едилмишдир.

Империалист христиан дөвләтләринин бирбаша јардымы илә ермәнилер халгы, јалһыз түрк олдуглары үчүн дејил, еләчә дә мүсәлман олдугларына көрә гәтл етмишдир. 1915-1920-чи ил һадисәләриндә силаһсыз халг вә түрк әскәрләри һәм дә Ислам дини јолунда шәһид олмушлар. Ислам инанчларына көрә, шәһидлик пејғәмбәрликдән сонра ән жүксәк мөгамдыр. Абидә гүлләсинин сүн'и тәпә үзәриндә учалдылмасы вә жүксәклији (43,5 метр) бу ислами инанчдан

гајнағланыр вә “шәһидин јери ән жүксәк јердир” Ислами дүшүнчәсинә дајаныр. Бу әсәрин Ислами бахымдан дәрин вә улу анламы вар. Улу пејғәмбәр Мөһәммәд (ә.с.) бир һәдисиндә белә бујурмушдур:

- Еј инсанлар! Дүшмәнлә гаршылашмағы арзу етмәјин! Дүшмәнлә гаршылашдығының заман да сәбр един. Билин ки, чәннәт гылынчларын көлкәси алтғындадыр.

Гылынч инсан әлиндә горхулудур. Баш-баша чатылмыш гылынчлар әмин-аманлык вә сүлһ тимсалыдыр. Еләчә дә өлкәнин, милләтин һәрби мүдафиә күчүнү көстәрир. Гылынчларын ағызларынын кәнара олмасы харичдән кәлән тәһлүкәләрә һәр заман һазыр олма мәнәсиндәдир. Шәһидләрин рәмзи мөзары бу гылынчларын көлкәси алтғында, јә'ни рәмзи чәннәтдәдир.

Даирәви музеј салонуну - рәмзи сәрдабәни ишыглан - дыран бешбучағ бичимли бача гылынчларын ортасындадыр. Бачанын өртүсү бичимчә чадыра бәнзәдилмишдир. Гызылы чәрчивәләр вә рәнкли шүшәләрдән һазырланмыш бу чадыр түрк көчәри ме'марлығынын шаһ әсәри олмуш Алтын чадыры тәмсил едир. Гәдимдә дөвләт - һакимијәт рәмзи олан Алтын чадыр үзәриндә дөвләт бајрағы далғаланырды. Јүрүшдә олан орду гәраркаһынын там мәркәзиндә гурулан Алтын чадыр хүсуси диггәтлә горунурду. Игдыр абидәсиндә дә, тәпәсинә Түркијә дөвләтинин бајрағы тахылмыш “Алтын Чадыр”ы - түрк дөвләтчилијини беш гылынч горујур.

Гылынчын мүгәддәслији онун көзәл бәдии тәртибагында да әкс олунурду. Олдугча практик вә пластик бичимли олан түрк гылынчынын гәбзәси чох вахт гижмәтли метал нахышларла сүсләнир, онлара күчлү естетиклик верилирди. Игдыр абидәсиндә гылынч гәбзәләрини гранит чәрчивә ичәрисинә алынмыш тунч релјефләр бәзәјир. һәр гылынч гәбзәсиндә бозгурд, ат вә икибашлы Сәлчуг гарталы габартма фигурлары тәкрат олунур. Бунлар гәдим түрк рәмз вә тотемләридир.

Гәбзәләрин бајыр үзәриндә, һәр гылынчда бир әскәр фигуру һәкк едилмишдир. Бозгурд, ат, гартал релјефләри гылынчларда дәјинмәз әски түрк символлары олараг тәкрат едилди. Әскәр фигурлары исә фәрғлидир. һәр гылынч гәбзәсиндә бир тарихи дөврүн түрк әскәри релјефдә тәсвир едилмишдир. Бунлар тарих сырасыјла һун, Көјтүрк, Сәлчуглу, Османлы вә чағдаш Түркијә әскәрләридир. Релјефләри анкаралы һәкәлтәрәш Неждәт Чан ишләмишдир.

Заман-заман бир-бириндән мөһтәшәм дөвләтләр гуран вә шәрәfli тарих јарадан түрк әскәрләри ән мөһтәшәм абидәләрә лајигдир. Абидә релјефләриндә тунчлашмыш әскәрләр тарих боју дөвләтчилијин, мәмләкәт ичиндә әмин-аманлык вә сүлһүн тәминатчысы олмуш бүтүн түрк әскәр нәсилләринин символларыдыр. Тунч релјефли бу гылынчларда јүз илләрлә вәтән јолунда шәһид оланларын, һәм дә ән ағыр савашлардан гази чыхан гәһрәманларын әзиз хатирәләри әбәдиләшмишдир.

Улу Ағры дағы өнүндә баш-баша чатылмыш беш рәмзи гылынчын јаратдығы абидә, топлу шәкилдә гәтл едилмиш, мөзарлары олмајан шәһидләримизин уча түрбәсидир. Бу мүгәддәс түрбәни зијарәт едән һәр кәс заман-заман унутдуғумуз шәһидләри хатырлајачаг, онларын раһатсыз руһларына фатиһә охујачаг, соҗгырым сәвијәсинә чатан фачиәмизин сәбәбләрини арашдырмаға чалышачагдыр. Кәләчәк нәсилләр белә фачиәләрин бир даһа тәкрат олунмамасы үчүн дүшүнүб дашыначағлар. 🌱